

FILOLÓGIA

KATONA JÓZSEF – ADALÉKOK

Más tárgyra irányuló irodalomtörténeti kutatásaim során több, a drámaköltőre vonatkozó adalékra bukkantam, amelyek önmagukban nem változtatják meg ugyan lényeges vonásaiban a Katona-képet, együttes közreadásuk azonban – a kritikai kiadás munkálatai idején – módosíthatja felfogásunkat.

A szülővárosába visszatért és ott szolgálatba állott Katona még esztendőig táplálhatta magában a reményt, hogy kapcsolata az irodalmi élettel nem szakad meg. Erre utal Kisfaludy Károlyhoz intézett levele 1820 decemberéből, erősíthette az ígényt a Tudományos Gyűjteménynek küldött két értekezése, az Aurórában kiadott vers, az a kis ünnepség, amellyel „szabados Kecskemét mező várossa nemes Fő-Bírája, és Tanácsa” megköszönte a *Bánk bán* nekik szóló ajánlását.¹ A Tudományos Gyűjtemény 1821-es évfolyamában azonban további utalásokat is találhatunk. A februári ünnepség-tudósítás után két hónappal az áprilisi kötetben közölték Katona játékszíni tanulmányát, amelyben a drámaírás akadályainak sorában elsőként említett oknál (*Theátrum nemléte*) az értekező ekképp utasítja el a színész-mester-seget megvető feudális-parlagi előítéleteket:

„Igy kell megszégyenülni a Magyar vérnek, mert Vándor-élete eltévesztette vele a Polgári Társaság Javait, melyre ő soha sem is törekedett, mivel nemesi születése még bölcsőjében egész országnak polgárává tette; de a melyet titkon még is minden ember megtagadott tőlle, mivel – Komédiás volt!”

A X. kötetben viszont arról olvashatunk az Előlépések és megtisztetések c. rovatban, hogy Közép-Szolnok vármegye rendjei augusztus 25-i, Zilahon tartott tisztújító közgyűlésükön assessorrá nevezték ki Murányi Zsigmondot, a „Székes Fehérvári Nemzeti Színjatszó Társaság egyik igen érdemes tagját”.² A hírhez P. S. (Prepelitzay

¹ L. Tudományos Gyűjtemény, 1821. febr., a tanácsi jegyzőkönyvet pedig I. HAJNÓCZY IVÁN: *Katona József Kecskeméten*, Kecskemét 1926. 30. KATONA helyzetének megítélésében hasonló a véleménye OROSZ LÁSZLÓNAK is: *Katona József*, Bp. 1974. 208–20 (Nagy magyar írók).

² Tudományos Gyűjtemény, 1821. okt. 124–6. MURÁNYI assessorságát említi DÉRYNÉ is (*Emlékezései*, Bp. 1955. I. 103.), de azt jóval korábbra, 1810 tájára helyezi, hogy VIDA LÁSZLÓ igazgató szájába adhassa, ellenérvül anyja aggodalmaira.

Samu) fűz kommentárt, a felvilágosodott színházpártolásnak a kor sajtójában meglehetősen közkeletű érveivel. A megyegyűlés határozatának indítékai közül nem zárhatjuk ki a játékszíni értekezés közvetlen hatását.

Katona József irodalmi törekvéseinek folytonosságát bizonyítja az az eddig ismeretlen adat is, hogy 1824-ben (a kecskeméti pusztákról szóló értekezés bécsi, német nyelvű megjelenésének esztendejében) elvállalja Kovacsóczy Mihály rövid életű Aspasiájának előfizettséggyűjtését — „Ketskeméthen: Tek. Katona József hites Ügyvédő Úrnál” lehet az új folyóiratra előfizetni, adja hírül a Magyar Kurír.³

Ugyanakkor meg kell látnunk a névtelenségbe süllyedés első jeleit is. A Tudományos Gyűjtemény assessor-kinevezési híre (ha a játékszíni tanulmány a döntés motívuma lehetett is) és Prepelitzay kommentárja egyaránt nem említi név szerint Katonát. Az utóbbinál ez még érthető is: hiába volt juristatárs, a Dérynébe szerelmes Katona őt is szerepeltette — Prédahelyi néven — *A rózsza* c. vígjátékában, amelyet a sértett primadonna nem engedett műsorra tűzni. Ugyanez a névtelenség bukkan azonban elénk a kecskeméti színpártolók 1826-os tervénél is, amelyet ő fogalmazott meg és adott be — tervrajzzal együtt — a városi tanácsnak.⁴ A Magyar Kurír 1826. július 26-i számában „A Ketskeméti Publicum képében egy Hazafi” méltatja a Pergő Celesztin és Székely József igazgatta vándortársulat játékát, sikerét, majd röviden említi a színházalapító szándékú szövetkezést is: „... a köz jóra magától is önkéntes Publicumunk, még a Theátrum építése ideáját is fel fogta Jövendőre, s gondolkozni kezdettünk Nemzeti Nyelvünknek ezt a hatalmas Palládiumát ide felállítani...” A tudósító nem Katona; a tudományok és a művészetek felvilágosító, erkölcsnemesítő hatásáról szóló elmélkedés, a terv szemléletét behatóbb ismerete és az irodalmiaskodó stílus azt sejteti, hogy a bécsi újság alkalmi levelezője a drámaköltő baráti köréből, esetleg vadásztársaságából került ki. S végül: az elfeledettség folyamatát a következő években jól szemlélteti majd, hogy a Katonát búcsúztató egyetlen vers, amely a Hasznos Multságokban jelent meg,⁵ címében már hozzáteszi a névhez, mintegy magyarázatul: „több Játékszíni Darabok szerzője.”

Adatközlésünk következő részében a feledettség gyakorlati hatását vizsgáljuk az *Aubigny Clementia* c. dráma magyarításában és színpadi pályafutásában. A négyfelvonásos mű — eredeti formájában — a *Bánk* sorsában osztozott; 1816-ban Kecskeméten készült másolatára a következő vélemény került, még a szerző halála után egy évvel is: „Ezen darabot előadni nem szabad, mert szitkokkal tele nagyon, Istenről nagyon illetlenül szól; és régi vallásbéli villongásokat előhoz.

³ 1824. május 7. 295.

⁴ Nyomtatásban I. HAJNÓCZY említett művében

⁵ 1830. 26. sz. 201–2., újra kiadva HAJNÓCZY i. m. 53–4.

Kassán 23 Dec. 1831. Magyar József censor.”⁶ A hatásos játékdarabok szűkében levő vándorszínészet azonban megmentette a maga számára azzal, hogy magyar történeti környezetbe helyezte és — a kifogásolt vallási motívumot tekintve — megrövidítette a szöveget. E munka nyomai jól lemérhetőek az OSZK példányán, amely 1826-ban, Kolozsvárott íródott le.⁷ Eredményképpen IV. Henrik francia királyból III. András lett, az utolsó Árpád-házi uralkodó; a lázadó De la Châtre főmarsallból Újlaki Ugrin „dalmátiai vice király” (utóbb, a színlapokon: dalmát bán) vált, akinek belső konfliktusa vallás- és királyhűség között hatalomvágyból elkövetett pártoskodássá silányult. A furcsa magyarítás következménye nem más, mint egy „bundás indulatú” vitézi játék, hasonló Kisfaludy Károly korai műveihez, amelyeknek modorosságait éppen Katona bírálta az *Ilkáról* írott recenzióban.⁸ A drámaszöveg azonban ellenállt a magyarításnak: az új változatban következetlenségek, anakronizmusok és önellentmondások keletkeztek, elsősorban a címszerepben. A kolozsvári példány címlapján Aubigny Clementiából *Hédervári Czeczilia* lesz (ez egyébként az új cím is), Kont István özvegye — utóbb javítva Drugeth Miklós özvegyére. Az 1833-as budai előadáson a várnagyot hívják Kontnak.

A *Hédervári Czeczilia* kedvelt játékdarabja volt a vándortársulatoknak, a rendszeresebbé váló színikritika több adatot közöl róla, olykor címváltozatokkal:

— Kolozsvár, 1836. február 25.

— Kassa, 1837. április 7. H. Cz. vagy *Fejérvár* ostroma címen.

— Gyula, 1837. augusztus 8. *Magyar amazon* címen.⁹

A magyarításnak még egy címváltozata van: *Szentgyörgyi Czeczilia*. Erről sűgőkönyvünk nem maradt fenn, ha azonban összevetjük budai, 1834. július 5-i színlapját a *Hédervári Czeczilia* említett előadásának színlapjával, kiderül, hogy a két változat azonos, csak 1834-ben 2 pártossal, 2 hédervári vitézzel és 3 hölgygel kevesebbre futja a társulat állományából. Az egyeztetés azért fontos, mert 1836-ban heves sajtóvita említett témájává lesz a *Szentgyörgyi Czeczilia* értékelése, és a tollcsatából több tanulságos megállapítás vonható le.¹⁰

⁶ OSZK Színháztörténeti Osztály, N. Sz. A 11. Nem is szerepel — a *Bánk bán*hoz hasonlóan — azok között a drámák között (*Ziska, Jeruzsálem pusztulása, Monostori Veronika*), amelyeket az idősebb KATONA 1833-ban a budai magyar társulatnak küldött, l. a Budai Nemzeti Színész Társaság jegyzőkönyve. (1833. dec. 18.) Pest megye Levéltára, Színházi iratok gyűjteménye 2. doboz

⁷ N. Sz. H 15. Vö. OROSZ i. m. 61–2.

⁸ Megrója ezt a darabban a Honművész szemleírója (KÁTAI = RÓTHKREPF GÁBOR) is, a budai, 1833. november 28-i előadásról szólva: Honművész 1833. december 5.

⁹ FERENCZI ZOLTÁN: *A kolozsvári színészet és színház története*. Kolozsvár, 1897. 513. és Honművész 1837. május 13. és augusztus 24.

¹⁰ A vita a *Szentgyörgyi Czeczilia* 1836. szeptember 4-i debreceni előadásáról folytat a Honművész hasábjain: 1836. október 9. és 27., november 13.

Először: a darab „vitézi” jellegét a színészi játék erősítette. A budai előadásról írott tudósítás is rosszállóan szól a király „igen nagy leereszkedése felől a pártos Újlaki iránt, kit kétszer meg is csókol”. A debreceni vita pedig éppenséggel arról folyik, hogy az Újlakit játszó Abday véletlenül felejt-e fején süvegét a meghódolási zárójelenetben a király előtt, vagy ellenkezőleg: ez kényszerűségének jele. Az első esetben a csókra semmi fogódzó nincsen Katona szövegében, a másodikban a szerzői utasítás színészi továbbfejlesztéséről van szó. „Erősítettet alázatossággal, melyből mégis kitetszik ügyének képzelt igazsága” — írja Katona instrukciója, majd jegyzetben még hozzáfűzi: „Órizkedjen (ti. a színész) mindazonáltal a hidegségtől vagy éppen gúnyolástól.” A színészek melegségére szolgáljon viszont, hogy Újlaki összeomlása és meghódolása a IV. felvonás 5. jelenetében a vallási konfliktus elhagyásával nagyjában-egészében motívatlanává vált, így harsányabb játékeszközöket kellett keresniök az elhitése.

Másodszor: az 1830-as évek historizmust igénylő kritikusai ismételen csapnak le a magyarítás okozta torzításokra, anakronizmusokra. A Kátai álneven író Róthkrepf Gábor 1833-ban még csak azt kifogásolja, hogy a darabban puskával lövöldöznek a 12–13. század fordulóján, az önmagát meg nem nevező debreceni szemleíró azonban részletesen kifejti, hogy a dráma cselekménye kb. 150 év magyar történelméből kapott háttérrel, III. Andrástól az 1393-ban lefejezett Kont Istvánon át az 1428-ban Galambócnál vitézkedett Szentgyörgyi Cecíliaig. Végül leszögezi: „A történelmi színművek véleményünk szerint a múlt történeteinek valódi képét tartoznak viselni; különben azoknak elevenítői nem lehetnek.”

Harmadszor: a sajtóvéleményekből egyértelműen kitűnik, hogy noha Katona darabjait a vándortársulatok kedvelik és játsszák, a szerző neve a színpadokon és a kritikák hasábjain is megjelenik, a drámaköltő személye mégis teljesen feledésbe merült, a kortársak szemében immár nem több, mint egy a színházi műsort inkább jószándékkal, mint tehetséggel gyarapítók közül; művei korábbi, a romantikusokhoz viszonyítva letűnt ízlésállapotot és dramaturgiát tükröznek. A Honművész 1834-ben például nem veszi észre, hogy a darabot más címen nyolc hónappal korábban már játszotta a budai társulat. Sehol sem kapcsolják Katona nevéhez játékszíni tanulmányát, a nyomtatás után végre színpadon is megjelent *Bánk bánt*, sőt a drámát a debreceni bíráló „hajdankori zűrzavaros történetnek” nevezi, „mint azzá az érthetlenné tevő között beszéd tesz”, a *Lucza székéről* pedig gúnyosan megjegyzi, hogy: „Már az előfüggöny játék alatt leesése is nevelte az e darabot előntő zűrzavart.”¹¹ Jellemző, hogy a *Szentgyörgyi Czecziliáról* folyt vitában csak egy részvevő, az álnevet használó „Tóth”

¹¹ Honművész 1836. november 20. és december 11.

ismeri a dráma magyarítási történetét, ő megnevezi egyúttal az átdolgozót is, Komlóssy Ferenc színigazgató személyében.¹²

★

A *Bánk bán* igazi sikere a Nemzeti Színház színpadán 1845-ben következett be; gyorsuló népszerűsége három év alatt vezetett oda, hogy 1848. március 15-én mint a reformkor törekvéseinek drámai összegezése, jelképe kerülhetett a forradalmi pesti nép elé.¹³ A folyamat szemléltetésére ezúttal a vonatkozó gazdasági adatokat tesszük közzé, a Nemzeti Színház pénztári főkönyveiből.¹⁴ Az 1845. november 1-i, bérletszünetben és Lendvay Márton jutalomjátékaként másorra tűzött felújítást a színház igen gondosan és nagy anyagi áldozatokkal készítette elő.

A dráma egy nyomtatott példányáért, a szerepek és a sűgőkönyv leírásáért 12 forint 39 krajcárt fizettek ki. Ami a színpadképet illeti, részletes adatokkal nem rendelkezünk, a díszletműhely ugyanis nem darabonként, hanem igényelt anyagfajtánként készítette el költség-számláit. Annál részletesebben ismerjük viszont a romantikus magyar színjátszás mindenkori legfőbb hatásforrásának, a jelmezeknek adatait. A Nemzeti Színház 1842 óta érvényben levő törvénykönyve szerint a jelmezek „az igazgatóság, vagy képviselője rendelete szerint fognak készíttetni” — ez a személy 1845-ben a rendezői biztosságon belül Fánccs Lajos. A jelmezekre fordított összeg részletezés a következő:

okt. 31. Bánk-Bánhoz 17 tallért	5 f 45 kr.
„nov. 2. Bánk-Bán dráma ruházata készítéséhez segédeknek	128 15
18. Bánk-Bán dráma öltözékeihez kelmékért	741 45
Bánk-Bán dráma öltözékeihez lánczolatokért	259 8
Bánk-Bán dráma öltözékeihez 9 rőf fejér posztóért	49 30
Bánk-Bán dráma öltözékeihez 1 pár réz sarkantyúért	4 25
Bánk-Bán dráma öltözékeihez varróeszközökért	103 25
Bánk-Bán dráma öltözékeihez 8 ál-hajért	25 —
Bánk-Bán dráma öltözékeihez paszománokért	75 34
Bánk-Bán dráma öltözékeihez 1 pár sárga csizmaért	12 30
Bánk-Bán dráma öltözékeihez 4 pár sárga csizmaért	
és 1 vörös cipőért	47 30
jan. 11. Bánk-Bán dráma öltözékeihez 1 pár sárga csizmaért	12 30''

A korábban oly gyakran hiányolt historizmus szellemében készült jelmezek közül Lendvay-Bánkét Barabás Miklós is megörököltette; a Pesti Divatlap műmellékletén felismerhető az iménti elszámolás részét képező gazdag paszomántozás és láncdíszítés, a tollas süveg és a

¹² Honművész 1836. október 27.

¹³ A dráma korai színház-történetére I. NÉMETH ANTAL könyvét: *Bánk bán száz éve a színpadon*, Bp. 1935.

¹⁴ FSZEK B-gyűjtemény

sarkantyús sárga csizma.¹⁵ A kiállítás fényesebbé válása, a ráfordítható összegek gyarapodása szintén a siker egyik forrása volt — a változáshoz egybevetésre Egressy Gábor jóval puritánabb jelmeze kínálkozik (Pesti Magyar Színház, 1839).¹⁶ A felújítás jelmezeit, jelesül Bánkét szövegszerűen is felismerhetjük az Életképek 1845. november 8-i számának polémikus bírálatában:

„A kiállítás igen pompás, sőt valóban pazarfényű volt, mit azonban nem épen dicséretképen említünk, mert mi bizony nem sokat helyezünk a színházi szabó ügyességében. Az öltözetminták régi képekről vétettek s történeti hűségük valának, de meg kell vallanunk, hogy ezen bő szoknyás öltözeteket nem bírjuk szépné tartani, sőt szinte valószínűtlennek tetszik, hogy lóra termett őseink illy asszonyos viseletet használtak, melly őket a szabadabb mozgásban minden esetre gátolta. A hölgyek öltözetei sokkal szebbek voltak.”¹⁷

A tetemes ráfordítás (a díszletszámlák és a napi előadási költségek nélkül is 1477 forint 46 krajcár) azonban megtérült. Lendvay jutalomjátékán 1580 forint 45 krajcár volt a tiszta bevétel, amelyből 822 forint 52 2/4 krajcár jutott a színésznek — ezt ebben az évadban csak a Liszt-tel versengő, világjáró zongoravirtuóz Thalberg hangversenye múlta felül, de több bármelyik sikeres népszínmű vagy opera nyereségénél. November 4-én Egressy Gábor jutalomjátékaként került színpadra a dráma, és a két kitűnő színész vetélkedése ismét nagy közönséget vonzott: az 1189 forint 55 krajcáros bevételből a színész 627 forint 27 2/4 krajcárt kapott. (A tört összegek abból adódnak, hogy nem a tiszta, hanem a napi költségek levonása előtti teljes bevétel 50%-a illette a jutalmazottat.) A további előadások így sorjáznak:

1845. nov.	8. bérletben	623 f 6 kr.	
	10. bérletszünetben	1001 12	
	29. „Bánk bán boldogult szerzője anyja és nővére számára”	882 11	
	(ebből a családé: 473 forint 35 2/4 krajcár) (17)		
1846. jan.	1. bérletben	759 f 6 kr.	
	29. bérletben	502 2	
márc.	18. Bartha János jutalmára	545 54	(a színésznek: 317 42)
ápr.	20. bérletben	114 22	
jún.	8. bérletben	259 20	
aug.	19. bérletben	278 48	
nov.	15. bérletben	403 46	
1847. febr.	1. bérletben	96 49	
ápr.	17. bérletben	68 43	
júl.	25. bérletben	132 22	
okt.	1. bérletben	147 7	
dec.	1. bérletben	107 26	

Adataink sorát zárjuk végül a történelmivé vált rendkívüli előadással:

1848. márc. 15. 195 f 31 kr.

KERÉNYI FERENC

¹⁵ A rajzot legújában I. CENNER MIHÁLY: *Magyar színésziportrék katalógusa*, Bp. 1973. képmellékleten és OROSZ I. M., a 216. oldal utáni képmellékleten

¹⁶ L. legújában SZÉKELY GYÖRGY szerk.: *A Nemzeti Színház*, Bp. 1965. 33.

¹⁷ Az előadás történetére I. NÉMETH ANTAL I. M. 79–81.